Recenze

Tomáš Koblížek – Petr Koťátko (eds.): Lessons from Kafka *Philosophical Readings of Franz Kafka's Works*

Praha, Filosofia 2021. 362 s.

Prózy i deníky a korespondence Franze Kafky se těší neutuchajícímu zájmu interpretů už sto let. Kafka provokuje k interpretaci nejen enigmatičností a torzovitostí převážné části svého díla, ale také svou specifickou pozicí v dobovém literárním životě, svými vícerými příslušnostmi a loajalitami a svou komplikovanou osobností, takže se zdá, jako by v jeho případě byla biografická, resp. sociologická interpretace a priori povolena. Komentátoři mnohdy plynule přecházejí mezi korpusem Kafkových textů – publikovaných i nepublikovaných, literárních i egodokumentů – a životopisnými i historickými kontexty. Paradoxní charakter situací, v nichž se jeho hrdinové ocitají, znejistění kategorií poznání, spravedlnosti, identity a jedinečný, argumentačně důsledný a logickému zdůvodňování blízký styl Kafkových próz pak vyzývají k interpretacím filosofickým. Právě ty přináší ve třinácti studiích kniha *Lessons from Kafka: Philosophical Readings of Franz Kafka's Works*, editovaná Tomášem Koblížkem a Petrem Koťátkem.

Svazek je pestrý jak z hlediska témat, na která se jednotliví přispěvatelé soustředí, tak i co do pojetí, resp. žánru každé ze studií. Tyto žánry se skutečně výrazně liší a sahají od systematicky koncipovaných studií po volněji komponované komentáře, přičemž někdy první přechází v druhé i v jediném textu. Na některých z příspěvků je patrné, že by téma bylo možné dále rozvíjet a rozpracovat. Na druhou stranu lze svazek přijmout právě jako filosofické interpretační symposion nad Kafkou, což dotvrzují i vzájemné odkazy mezi texty, svědčící o tom, že jednotliví autoři své příspěvky navzájem nejen vyslechli (kniha totiž navazuje na konferenční setkání), ale zřejmě i četli.

Autorský tým knihy je silný, složený z mezinárodně známých filosofů a literárních vědců. Patrné je zakotvení řady přispěvatelů v analytické tradici, výrazně se však dostávají ke slovu i myslitelé kontinentální, zejména francouzští – v první řadě Jacques Derrida a Gilles Deleuze s Félixem Guattarim, kteří v kánonu kafkovských studií zaujímají významné místo. Publikace je rozdělena do tří částí: „The Structure of the World and the Limits of Knowledge", s příspěvky Jerrolda Levinsona, Görana Rossholma a Daniely Šterbákové, „Social Reality and the Space for Moral Assessment", obsahující texty Simona Glendinninga, Josepa E. Corbího, Petra Koťátka, Gregga Lamberta a Michaely Fišerové, třetí oddíl pak nese název „Fictional Worlds and Modes of Narration" a přispěli do něj Stanley E. Gontarski, Eyal Segal,

Bohumil Fořt, Anders Pettersson a Richard Müller. Jakkoli je rozřazení jednotlivých textů nevyhnutelně částečně arbitrární, názvy oddílů knihy naznačují, jakým směrem se v nich shrnuté příspěvky vydávají. Jelikož zde zdaleka není možné pojednat všechna relevantní témata svazku, zaměřím se na tři z těch stěžejních: na interpretace pojetí zákona a spravedlnosti v Kafkových prózách, na obecné téma interpretace a interpretovatelnosti (Kafkových) textů a na pojednání o Kafkových povídkách se zvířecími hrdiny.

Na Jacquesa Derridu navazující výklady textu *Před zákonem*, který tvoří součást románu *Proces* a za Kafkova života dvakrát vyšel i samostatně, stojí za bližší zastavení a přivedou nás posléze i ke druhému tématu, teorii interpretace. Jde také o příklad studií, které spolu velmi pěkně komunikují, aniž by se výkladově zdvojovaly. Simon Glendinning zaštítil své pojednání působivým lakonickým citátem z *Před zákonem* a nazval ho *Only for You*. Začíná kritickým zhodnocením Sartrovy interpretace této Kafkovy paraboly v *Bytí a nicotě*: Sartre naznačuje, že venkovan se tím, že uposlechne dveřníka a nepokouší se vstoupit do zákona, sám zbavuje možnosti rozhodnout se pro jednání. Zatímco však Sartre předpokládá, že zákon je poznatelný, Glendinning upozorňuje na jeho nedešifrovatelnost: „tajemství nemůže nikdy úplně zmizet“ (s. 96),[1] má před námi vždy náskok, stejně jako „sama spravedlnost“ (tamtéž). Glendinning pak komentuje Derridovo čtení textu ve známé stati *Síla zákona*, zdůrazňující mystický moment původu zákona, resp. spravedlnosti jako takové, a obracející se v tomto ohledu k Wittgensteinovi. Jak píše Glendinning, „zákon či zákony, jejichž prostřednictvím (zřetelně) vyjadřujeme svůj pocit neadekvátnosti existujících zákonů, ukazují k něčemu, o čem zřetelně mluvit nedokážeme“ (s. 103). Tento interpretační klíč může napomoci vyjevit také povahu zámku z Kafkova románu, kterému se v knize věnují další vykladači, zejména Josep E. Corbí, jenž se zabývá vztahem vnitřní zkušenosti aktéra a vnějšího světa a skrze interpretaci *Zámku* poukazuje na jejich obtížnou oddělitelnost.

Rovněž Michaela Fišerová si bere text *Před zákonem*, resp. celý *Proces*, a Derridův výklad jako východisko: soustředí se ale na pojem odkladu a konstatuje souvislost *Procesu* a Derridovy pozdní dekonstrukce. V *Procesu* podle ní odklad spočívá ve specifické dvojné vazbě: Josef K. se vytrvale chce dopracovat ke spravedlnosti, spočívající v prvním kroku v poznání toho, z čeho je obviněn, se spravedlností se však vždy setkává jen v podobě „parazitů“, vykladačů podávajících mu interpretaci povahy práva. V parabole *Před zákonem* získává venkovan od dveřníka příslib spravedlnosti (tj. toho, že v budoucnu může být do zákona vpuštěn), ten však nikdy není naplněn a současně na něj dveřník neustále uplatňuje sílu práva tím, že mu zamezuje vstoupit. Melancholie, která z tohoto věčného odkladu u Kafky plyne, má podle Fišerové převážně povahu marné, nenaplněné vzpoury; u Derridy je naproti

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

tomu odklad a suplementarita nevyhnutelnou charakteristikou situace vztahu zákona a spravedlnosti jako takové.

Jak píše Simon Glendinning (a před ním na to upozorňuje Derrida, což připomíná i Michaela Fišerová), čtenář se *Před zákonem* ocitá ve stejné situaci jako venkovan z příběhu: stojí „před textem" ve snaze mu porozumět, ale jeho interpretační úsilí vykazuje podobně nenaplnitelnou, aporetickou povahu jako zákon: „text [*Před zákonem*] se pro každého čtenáře stává situací, kterou popisuje, anebo tuto situaci reprodukuje" (s. 97). To nás přivádí k tématu interpretace a interpretovatelnosti, které knize *Lessons from Kafka* v podstatě dominuje. Klíčovým momentem se tu vzhledem k charakteru Kafkových textů stává nerozhodnutelnost jako rys, s nímž je třeba při interpretaci počítat, ba je z něho nutné vyjít, a současně se u něj v jistém ohledu také zastavit jako u nepřekročitelného limitu.

Podle Petra Koťátka nedává dobrý smysl snažit se „odhalit skryté významy" Kafkových textů; příhodnější cestou je pokusit se pochopit nerozhodnutelnost a aporetičnost, která je v nich inscenována a představuje analogii – nebo alegorii – naší zkušenosti s reálným světem, jež má také daleko k jednoznačnosti a transparentnosti. Zde Koťátko navazuje na své starší úvahy ohledně povahy fikce, respektive na svou kritiku konceptu fikčního světa: světy literárních textů (Kafkových, ale třeba také Beckettových…), přestože vykazují mnoho zvláštností, podle něj především odkazují na analogické rysy světa našeho, nabízejí nám klíče k chápání naší vlastní zkušenosti, a není tedy zapotřebí vydávat se oklikou a vnímat je jako autonomní literárně realizované možné či malé světy. „Realismus" Kafky či Becketta se tak typově liší od historického realismu 19. století: spočívá, zhruba řečeno, v korespondenci literárního textu se zkušeností čtenářů se světem aktuálním, nakolik se jim tento svět sám jeví ve své podivnosti a nesrozumitelnosti. Göran Rossholm s využitím logického pojmosloví přímo ukazuje, jak v příbězích Kafkových povídek dochází k porušení zákona o vyloučení třetího, resp. k neodstranitelné neurčitosti a neúplnosti (všechny tři modality podrobněji rozebírá) a zdůrazňuje, že tento aspekt nesmí být v interpretacích eliminován, nýbrž je třeba právě jej učinit jejich osou: „musíme se vyvarovat toho, abychom Kafkův svět činili úplnějším a transparentnějším, než sám je" (s. 50). Další vrstvu nerozhodnutelnosti přidává nedokončenost většiny Kafkových textů; současně nelze nerozhodnutelnost na nedokončenost děl svádět, jelikož obdobný charakter mají i mnohé prózy vydané za Kafkova života.

Z poněkud jiné strany k problému interpretace přistoupil Anders Pettersson, který mj. cituje dostupná svědectví o tom, jak členové rodiny, přátelé a další lidé reagovali na povídku *Ortel*, tedy jaká byla jejich čtenářská či posluchačská zkušenost (Kafka povídku opakovaně předčítal). V obecné rovině mu jde o postižení toho, jaký je vztah čtení zaměřeného právě na jedinečnou „zkušenost" (s. 286) a čtení/interpretace v rámci literárněvědného diskurzu, resp. o zdůraznění významu a hodnoty první z modalit.

Petr Koťátko se v souvislosti s kritikou hledání „skrytého smyslu“ Kafkových textů v jednom momentu odvolává na Kunderovo ironické pojmenování kafkovského bádání – především toho soustředěného na spisovatelovu biografii – jako „kafkologie“ coby právě oné nutkavé touhy odhalit v textech ukryté významy. Zdá se mi ovšem, že leckterá zjištění „kafkologie“ mohou mít svou hodnotu, i kdyby jen jako propedeutika k diskurzům, jejichž zohlednění je pro interpretaci Kafkových próz podstatné. Některé studie sborníku se na jiné „kafkology“ odvolávají více, jiné méně nebo vůbec ne. Lze se pak ptát, zda se tu přece jen nevytrácejí určité kontexty podstatné pro interpretaci motivů a příběhů Kafkových děl, jako je třeba jejich souvislost s tradicí judaismu, jejími příběhy, žánry, formami zdůvodňování atd. Obecně lze říci, že Kafkovy texty jsou v knize interpretovány převážně jako relativně autonomní útvary, jejichž významy je možné hledat v dialogu s nimi samými, případně napříč jeho dílem, resp. i v souvislostech jeho biografie. Řidčeji jsou v úvahu vzaty obecnější historické, sociální nebo technologické procesy, jako je tomu například ve studii Richarda Müllera o vztahu Kafkových textů k dobovým médiím přenosu a „šumu“. Relativně málo jsou také v jednotlivých studiích připomínány texty jiných spisovatelů, přičemž takováto srovnání – s Balzakem, Dostojevským, Beckettem, Bernhardem… – jsou spíše typologická než historická. Příkladná je z tohoto hlediska studie Daniely Šterbákové, která podniká srovnávací close reading vybraných textů Franze Kafky a Thomase Bernharda soustředící se na problematickou roli či přímo nemožnost myšlení a ústící v zajímavou interpretaci *Procesu*; autorka vystačí s primárními texty a k poznatkům „kafkologů“ – ani k jiné sekundární literatuře – neodkazuje. Odlišně využívá komparaci Stanley E. Gontarski, který srovnává především Kafkův *Proces* s filmovou adaptací Orsona Wellese (1962) včetně rozboru animovaného zpracování *Před zákonem*, tvořícího předznamenání filmu.

Vedle tématu spravedlnosti/zákona a obecných úvah o interpretaci, resp. neurčitosti a nerozhodnutelnosti se chci zastavit ještě u třetího tematického uzlu knihy: Kafkových zvířat (jak je stručně pojmenována studie Gregga Lamberta). Jde o významné téma kafkovského bádání, jehož aktualita ještě vzrostla v kontextu rozvoje současných interdisciplinárních *animal studies*. Jsou to mj. právě úvahy Derridy a Deleuze s Guattarim podnícené i Kafkovými texty se zvířecími anebo hybridními protagonisty, které se ocitly v jádru tohoto směru bádání. V knize se v tomto kontextu ústředním textem stává nedokončené a z pozůstalosti vydané *Doupě* (vedle *Procesu* a *Zámku* se mu tak ve svazku dostává největší pozornosti). Věnují se mu podrobně především Jerrold Levinson a Eyal Segal. První z nich usiluje o rekonstrukci situace blíže necharakterizovaného hrdiny *Doupěte* a jeho mentálních procesů (indicie dle Levinsona ukazují na maskulinum – současně můžeme v jeho stati sledovat i jisté potlačení protagonistovy „zvířeckosti“, signalizované už titulem *Kafka's Underground Man*; Segal píše neurčitěji o „it“ a v rámci *animal studies* by tato bytost mohla být označena jako *critter*) a zvažuje širokou škálu interpre-

tačních hypotéz, přičemž povídku vposled navrhuje číst – v souladu s Koťátkovými úvahami o interpretaci fikčních textů – jako alegorii nevykořenitelné nejistoty ohledně naší situace ve světě i našeho vlastního konání a snahy se proti náporu ohrožujícího „vnějšku" zabezpečit. Eyal Segal se v naratologické analýze, obohacené o filosofické prvky, na povídku dívá především z hlediska časové struktury narativu, poukazuje na významnou úlohu deskripce, protagonistovo přecházení mezi protikladnými hodnoceními doupěte (srov. Levinsonův výklad) a uzavírá, že jazykovými i syžetovými prostředky směřuje povídka k „nečasovosti". Nikoli nepodstatným faktorem je v tom její nedokončenost/nedokončitelnost. Jak Segal ukazuje, ještě podstatnější je to v případě *Procesu*, jehož sama syžetová výstavba je neukončená, resp. mobilní či „modulární" (existuje více argumentačně podepřených způsobů, jak napsané kapitoly románu řadit, Brodova verze se pak stává jen jednou z možných). O *Doupěti* píše v rámci své analýzy nerozhodnutelnosti i Göran Rossholm, který si ze „zvířecích" povídek dále vybírá *Zpěvačku Josefínu aneb Myší národ*, *Zprávu pro jistou Akademii* a *Proměnu*, přičemž ve dvou posledně zmíněných máme co do činění se zrcadlově obrácenými vektory hybridity zvíře – člověk. Gregg Lambert pak v dialogu s Deleuzem a Guattarim ve svém příspěvku čte několik povídek se zvířecími hrdiny a motivy a soustředí se především na *Venkovského lékaře*.

V souvislosti s výše připomenutou studií Eyala Segala, využívající mj. naratologické hledisko, se chci zmínit o dvou příspěvcích, jejichž disciplinární zakotvení obohacuje publikaci o specifické vhledy do Kafkových textů. Je to zaprvé práce Bohumila Fořta, v níž s oporou v Doleželově teorii fikčních světů stručně analyzuje světy a postavy románů *Proces*, *Zámek*, *Nezvěstný* a povídky *Proměna*. Jak už bylo naznačeno výše, Richard Müller pak vstupuje na pole informační a mediální teorie a ve vztahu ke Kafkovým textům pojednává o pojmu a fenoménu šumu. Po teoretických exkurzech ukazujících, jak se s informační teorií i přímo se šumem pracovalo ve vybraných literárněkomunikačních modelech, se soustředí na momenty rušení či selhávání komunikace, pro Kafkovo dílo typické. Do tohoto interpretačního kontextu objevně zasazuje Odradek/Odradka z krátké povídky *Starost hlavy rodiny* s „šuměním" jeho řeči a dále některé pasáže z *Procesu*, povídky *Ortel*, *Poseidón*, jakož i Kafkovy dopisy Felici Bauerové.

Pohlédneme-li celkově na korpus Kafkových literárních děl exponovaných v knize, nejvíce prostoru dostávají romány *Proces* (resp. text *Před zákonem*) a *Zámek*, z povídek pak zejména *Doupě* a *Ortel*, dále *Venkovský lékař*, *Starost hlavy rodiny*, *Zpráva pro jistou Akademii*, *Zpěvačka Josefína aneb Myší národ*, *Proměna*, *Malá paní*, *Při stavbě čínské zdi*, *Císařské poselství* nebo *Blumfeld, starší mládenec*. Román *Nezvěstný* (*Amerika*) je v knize přítomen spíše okrajově a vzhledem k soustředění řady příspěvků na téma zákona a spravedlnosti nebo na teorii interpretace je pozoruhodné, že víceméně stranou zůstává i delší povídka *V kárném táboře*. Kniha obsahuje vedle jmenného rovněž podrobný věcný rejstřík; možná by bylo dávalo

smysl zařadit do něj i interpretované Kafkovy texty, což by čtenářům umožnilo si jednotlivé interpretace snáze usouvztažňovat. Mnohé studie shrnují příběhy interpretovaných textů, takže třeba *Proces* nebo *Doupě* jsou takto zprostředkovány hned několikrát. To je však důsledkem samé povahy svazku, kde se setkává několik interpretací týchž Kafkových románů a povídek.

Nakonec bych se rád zamyslel nad titulem *Lessons from Kafka*, který nevnímám rétoricky: Jaké „lekce" si z četby Kafky (a jakéhokoli literárního díla…) můžeme odnést? Literární dílo není objektem, z nějž by interpreti měli jako upíři vysávat významy anebo jej školometsky kategorizovat, má svou vlastní agentnost a nabízí kognitivní přínos – jímž v případě Kafkových textů může být hlubší promyšlení problému zákona a spravedlnosti (Simon Glendinning, Michaela Fišerová…) či naléhavý vhled do aporetičnosti a nerozhodnutelnosti našeho uvažování a konání (Jerrold Levinson, Göran Rossholm, Petr Koťátko…) – i konkrétní a jedinečný zážitek setkání s textem (Anders Pettersson…). Zdařilá interpretace může oba tyto aspekty posílit, jakkoli jistě není nutné, aby si všichni čtenáři vzali k ruce svazky podobné tomu recenzovanému v obavě, že jinak jejich čtení nebude dostatečně zevrubné a hloubkové. Osobně bych mezi „expertní" interpretací a „běžným", „zkušenostním" čtením – oboje je validní – neviděl takový hiát jako Anders Pettersson: interpretace literárních vědců, filosofů a dalších specialistů jsou širší čtenářské obci často v principu přístupné, anebo je to věc ochoty k „překladu" a vzájemnému dorozumění. A že naopak ti, kdo literární texty interpretují, k nim mnohdy mají intimní, ba vášnivý čtenářský vztah, který jejich interpretace inspiruje, není nutné zdůrazňovat. Jedná se každopádně o důležité téma aktuálních diskusí o literatuře, jak ukazuje třeba poslední kniha Rity Felskiové *Hooked: Art and Attachment*.[2]

Josef Šebek
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
josef.sebek@ff.cuni.cz

2 Felski, R., *Hooked: Art and Attachment*. Chicago – London, Chicago University Press 2020.